بەشی چوارەم

میرنشینی بابان و ئەردەڵان

هاوکاریی یەکتری، بۆ لەناوبردنی یەکتری

ساڵی ١٨٣٤ز، کە مەحموود پاشا بەدەستبەسەریی بۆ ئەستەمبوڵ دوورخرایەوە؛ سلێمان پاشای برای بەڕێوەبردنی میرنشینی بابانی لە ئەستۆگرت.

پێدەچێ مەرگی بەرودوای فەتح عەلی شا و عەبباس میرزای کوڕی، تا ڕادەیەک و بۆ ماوەیەکی کورتی چەند ساڵە، دەستتێوەردانی دەوڵەتی ئێرانی لە کاروباری ناوخۆی میرنشینی بابان کەمتر کردبێتەوە و بەو بۆنەیەشەوە شەڕوشۆڕ و دووژمنایەتی ئەندامانی بنەماڵەی بابانیش خاوبووبێتەوە... بۆیە لەو چەند ساڵە کەمەی کە «سلێمان پاشا» فەرمانڕەوای میرنشینی بابان بووە، کاروباری کۆمەڵایەتی و ئابووری و فەرهەنگیی بەگشتی و بەتایبەتیش شیعری کوردی و شاعیرانی وەک «نالی»، لەم سەردەمانەدا لە سلێمان پاشا و دەرباری بابان نزیک و ڕازی بووبن... چونکە دوای ئەو ماوە کورتەی کە سلێمان پاشا فەرمانڕەوایەتی میرنشینی بابانی کرد، لە ساڵی ١٨٣٨ز، دا کۆچی دوایی دەکات و «ئەحمەد پاشا»ی کوڕی دەبێتە جێنشینی، نالی شیعرێکی جوان و ستایش ئامێزی بۆ هەردووکیان نووسیوە، کە تیایدا جگە لەوەی ساڵی مەرگی سلێمان پاشا و هاتنە سەرکاری ئەحمەد پاشا (١٨٣٨ز) بەحسابی ئەبجەد دیاری دەکات، لە هەمان کاتیشدا لاواندنەوە و هەڵسەنگاندنی هێژایانەی سلێمان پاشایە و ستایشیشە بۆ ئەحمەد پاشای کوڕی، کە ئەمە سەرەتای شیعرەکەی نالییە:

تا فەلەک دەورەی نەدا– سەد کەوکەبی ئاوانەبوو–
کەوکەبەی میهری موبارەک تەلعەتی پەیدا نەبوو

تا نەگریا ئاسمان و تەم وڵاتی دانەگرت،
گوڵ چەمەن ئارا نەبوو، هەم لێوی خونچە وانەبوو
تا چەمەن پیرا لەسەر، ئەسڵی درەختی لانەدا
فەرعی تازە، خوڕەم و بەرز و بوڵەند باڵا نەبوو
تا «سولەیمانان» نەبوونە صەدری تەختی ئاخیرەت
«ئەحمەدی موختار»ی ئێمە، شاهی تەخت ئارانەبوو

ئەحمەد پاشاش هەر دوای دەستبەکاربوونی، بەپەلە کەوتۆتە تەقەلاَّ و کاری هەمەلایەنە، بۆ ئاوەدانکردنەوەی ناوچەکە و چەسپاندنی ئاسایش و هاندانی خوێندەواریی و کردنەوەی مزگەوت و پۆشتەکردنەوە و مەشق پێکردن و ڕێکخستنەوەی سوپای بابان، لەسەر شێوەی نوێ و (٤) تیپی هەزار کەسیی پێکهێناوە و پلەی سوپایی بۆ دیاریکردوون، کە دیسان هەر «نالی» شیعری ستایشی بۆ ئەم سوپایەی ئەحمەد پاشا نووسیوە و ئەمە سەرەتاکەیەتی:

ئەم تاقمە مومتازە، کەوا خاصەیی شاهن
ئاشووبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن
سەف سەف کە دەوەستن، بەنەزەر خەتی شوعاعن
حەڵقە کە دەبەستن، وەکو خەرمانەیی ماهن[1]

١) هەروەها «شێخ رەزای تاڵەبانی»یش شیعری ستایشی بۆ ئەحمەد پاشا نووسیوە:
یەعنی هەم نامی نەبی، حەزرەتی ئەحمەد پادشا
فەخری دین، کانی حەیا، بەحری کەرەم، کوهی ویقار
مەدحی ئیحسانی بکەم، عیلمی بکەم، فەزڵی بکەم!
بەخودا خاریجە ئەوصافی حەمیدەی لە شمار
کەفی زەڕ بەخشی کەوا مەنبەعی دوڕ و گەوهەرە
میسلی بەحرێکە، نە ساحیلی بێت و نە کەنار
تەبعی جەواد و کەریمی هەروەکو (قائانی) دەڵێ:
«زر بەقنطار همی بخشد واشتر بەقطار»
تاوەکو دەورە بکات و بگەڕێ چەرخ و فەلەک
تاوەکو دێت و دەچێ، بێت و بچێ لەیل و نەهار
بەمورادی بگەڕێ شەمس و قەمەر، چەرخ و فەلەک
ظەفەر و فەتحی قەرین، بەختی موعین، طالعی یار
رەئیی ئەو باعیسی تەنزیمی ئوموراتە، وەلێ
بۆ کورەیی عالەم ئیمکان بووەتە قوطبی مەدار
ئەمە، بەڵگەی ئەوەیە کە شاعیرانی ئەو رۆژگارە لە ئەحمەد پاشا رازی و نزیک بوون؛ بۆیە کە دواتر و دوای=

بەڵام ئەو ماوە کورتەی ئەحمەد پاشا تیایدا هەڵپەی بووژاندنەوە و هەڵسانەوەی میرنشینەکەی داوە، لای سەران و دەرباری قاجاری و عوسمانییەوە بۆتە جێی سەرنج و مەترسیی، بۆیە خێرا بیریان لە زیندووکردنەوەی دوژمنایەتی دێرینەی ناو بنەماڵەی بابان کردۆتەوە و عەلی رەزای والی بەغدا، بیری لە هێنانەوەی «مەحموود پاشا»ی مامی ئەحمەد پاشا کردۆتەوە، کە لەو رۆژانەدا بۆ تورکیا دوورخرابووەوە.

ئەوەبوو ساڵی ١٨٤٠ز. هێنایانەوە سلێمانی و لەجێی ئەحمەد پاشا کردیانەوە بەپاشای بابان و ئەحمەد پاشایان بۆ بەغداد کێشایەوەو دیسانەوە دوای نزیکەی ساڵێک مەحموود پاشایان لابردەوە و ئەحمەد پاشایان لەجێی دانایەوە..

مەحموود پاشا لەمە رەنجا و پەنای بۆ ئێران، بۆ لای «رەزا قولیخان»ی والی ئەردەڵان برد (سەرەتای ساڵی ١٢٥٧ کۆچی، سەرەتای مارتی ١٨٤١ز).

دەرباری قاجاریش رقی زۆری لە ئەحمەد پاشا بوو. چونکە لە ئاکامی رێککەوتننامەی یەکەمی ئەرزەرۆمدا، کە دەبوایە سنوورەکانی مەملەکەتی قاجار و عوسمانی سەرلەنوێ دیاری بکرێتەوە و بۆ ئەمەش لیژنەیەکی چوارقۆڵیی: ئێرانی، تورکی، رووسی، ئینگلیزی بۆ دەستنیشانکردنی سنوورەکانیان پێکهاتبوو؛ هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی ئەم دەرفەتەیان بۆ دروستکردنی کێشە، بۆ سنوورەکانی یەکتری بەهەل زانی و هەریەکەیان لای خۆیەوە گوشاریان بۆ دانیشتوانی سەر سنوورەکان دەبرد، تا خۆیان بەهاووڵاتی ئەو وڵاتە حیساب بکەن.

بەڵام ئەحمەد پاشا لەم کاتانەدا تەقەللای شێلگیرانەی دەدا، تا دانیشتوانی سەر سنوورەکانی قەڵەمڕەوەکەی، خۆیان بەهاووڵاتی عوسمانی بزانن... بۆیە لێپرسراوانی ئێرانی قینیان لێ هەڵگرتبوو، خەریکی گێچەڵ و شەڕ پێ فرۆشتنی بوون و چەند جارێکیش لە سنووری ئێرانەوە هێرش و دەستدرێژیی و تاڵان و بڕۆیان بۆ سەر ناوچەی بابان دەکرد و بۆ ناوچەی هەورامان دەگەڕانەوە..

ئەحمەد پاشاش بۆ تەمێکردنیان، هێرشی دەبردە سەریان و زیانی زۆری لێدەدان..

ئێران ئەمانەی کردبووە بەهانە و چەند جارێک لای دەرباری عوسمانی سکاڵایان لەدەست کرد و داوای لابردنی و دوورخستنەوەیان دەکرد..

=لەناوچوونی میرنشینی بابان، کوردناسێکی وەک «ئا.خۆ.دزکۆ» لە ساڵی ١٨٥٣ز، دا، کە دەیەوێ زانیاریی لە بارەی زمان و فەرهەنگی کوردییەوە کۆبکاتەوە، شارەزایانی ئەو کاتە، ناونیشانی ئەحمەدپاشای دەدەنێ، کە ئەو کاتە لەپاریس بووە. ئەحمەد پاشاش رێنوێنی (ئا. خۆ.دزکۆ) دەکات؛ تا بۆ ئەو کارە «نالی» ببینێ؛ کە لەو ساڵەدا لە (شام) بووە.

دەرباری عوسمانیش لەبیانوو دەگەڕا، تا میران و دەسەڵاتی میرنشینی بابان بەیەکجاریی نغرۆ بکات ولەناوببات. بۆیە گازندەی ئێرانییەکانی کردە بەڵگەی ئەوەی گوایە ئەحمەد پاشا دەستدرێژیی کردۆتە سەر ناوچەیەک، کە لەژێر رکێفی ئەودا نییە و بەم بەهانەیەوە لە مانگی مارتی (١٨٤١ز)دا، بۆ بەغدا بانگیان کرد و عەبدوڵڵابەگی برایان بۆ سەرپەرشتی میرنشینی بابان لەجێ دانا.

***

کە مەحموود پاشا لە سەرەتای ساڵی ١٢٥٧کۆچی، ١٨٤١ز، دا، رەنجا و پەنای بۆ ئێران، بۆلای رەزا قولیخانی والی ئەردەڵان برد دەرباری قاجار و محەمەد پاشا (١٨٣٤-١٨٤٧ز) لە پەناهێنانی مەحموود پاشا ئاگادارکران. دەرباری قاجار ئەمەیان قۆستەوە و بۆ ئەوەی شەڕی میرانی بنەماڵەی بابان تازە بکەنەوە، فرمانیان بە رەزاقولیخان کرد پشتیوانیی و هاوکاریی گێڕانەوەی مەحموود پاشا بکات، بۆئەوەی لەجێی ئەحمەد پاشای برازای، بەپاشای بابانی دابنێتەوە... کە دیارە دانانەوەی مەحوودپاشاش لەسلێمانی، بە لەشکرکێشیی و شەڕکردن لەگەڵ لەشکری میرنشینی باباندا دەبێت. بۆیە ئەم شەڕەی لەم بەڵگەنامانەدا باسکراوە و لە ئاکامدا بۆتە هۆی هەڵتەکاندنی لابەلاو راستەوخۆی هەردوو میرنشینی ئەردەڵان و بابان، شەڕی چارەنووسساز و یەکلایی کردنەوەی زۆرکێشەی دێرینەی نێوان هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانییە، بەشێوەیەکی کاتیی و لەهەمان کاتیشدا زەمینە خۆشکردنە بۆ رێککەوتننامەی دواتری هەردوو دەوڵەت.

هەر لەبەرئەمەشە زۆربەی مێژوونووسەکانی ئەردەڵان، پێشینەکانی ئەم رووداوەیان بەوردی و گرنگییەوە باسکردووە، کە بۆ زیاتر ئاگاداربوونی دواتر لە ناوەڕۆکی ئەو بەڵگەنامانەی پێوەندییان بەم رووداوەوە هەیە، بەچاکی دەزانین هەندێ لەو وردە دەنگوباسانە، لە دەقی ئەو مێژووانە، بۆ ئێرە بگوێزینەوە؛ کە ئەمە پوختەکەیانە:

«... مەحموود پاشا لە مانگی صەفەری ساڵی ١٢٥٧ کۆچی، حوزەیرانی١٨٤١ز، دا، بەدوو هەزار ماڵ و خێزانەوە. پەنای بۆ «رەزا قولیخان»ی والی ئەردەڵان برد. رەزا قولیخان و سەرانی ئەردەڵان زۆریان رێز لێنا و لە زستانی ئەو ساڵەدا، بەنیازی رزگارکردنی مەڵبەندی بابان و یارمەتیخوازیی لە پاشای قاجار، چوونە تاران. لەوێ شای قاجار «محەمەد شا»، رێزی زۆری لێنان و پشتیوانیی گێڕانەوەی مەحموود پاشای کرد و فرمانی کرد: لەشکری ئەردەڵانیش یارمەتی سەندنەوەی (سلێمانی) و گێڕانەوەی مەحموود پاشا بدەن.

بەڵام لەو سەفەرەی تاراندا، بەهۆی هەندێ ژنانی سەر بەدەربار، نێوانی رەزا قولیخانی والی لەگەڵ (حوسن جیهان)ی دایکی و «غوڵام شاخان»ی برایدا تێکچوو. بەم

بۆنەیەوە حوسن جیهان لەو سەفەرەدا بەرەنجاویی لە تاران مایەوە. هۆیەکەش ئەوەبوو؛ کە رەزا قولیخان لەم کاتەدا هەرزەکارێکی کەم ئەزموون بوو. تەمەنی هەر(١٧-١٨)ساڵان دەبوو. دایکیشی لە ئاکامەکانی ئەم کارە گەورەیە دەترسا و دەیزانی لەکێشی کوڕەلاوەکەیدا نییە و دەبێتە مایەی لەدەستدانی میرنشینەکەیان.

رەزاقولیخان کە گەیشتەوە (سنە)، فرمانی لەشکرکۆکردنەوەی دەرکرد و لە ماوەیەکی کەمدا نزیکەی (١٠) هەزار سوارە، بەهەموو پێویستییەکی جەنگەوە، لە ناوچەی (مەریوان) کۆبوونەوە و مەحموود پاشاش سوارە و هێزەکەی خۆی خستە تەکیان.

لەم کاتەدا میانەی (والی)و هەندێ لەوەزیران و ئەهالی کوردستان بەشاراوەیی ناکۆک بوو. ئەم کۆمەڵەیە، کە (میرزا هیدایەتوڵلا)ی سەرۆک وەزیرانی ئەردەڵان سەردەستەیان بوو، ئارەزووی تێشکانی (والی) یان دەخواست. چونکە (هەندێک) لە هۆیەکانی ئەم ناکۆکییە ئەوە بوو، گوایە لەو سەفەرەی تاراندا، لەناو کۆمەڵێک نەیارانی میرزا هیدایەتوڵلا و میرزا جەعفەر «أمين الدولة»ی کوڕیدا، والی (رەزا قولیخان) سوێندی گەورەی بەدەمدا هاتبوو، کە هەر بەگەڕانەوەی بۆ کوردستان، دەبێ (هەردووکیان)، واتە: (میرزا هیدایەتوڵلاو میرزا جەعفەری کوڕی) بەکوشتن بەرێ... لەمەوە میرزاهیدایەتوڵلا ترسی ئەوەی لێ نیشت، کە ئەگەر والی لەم کارەیدا بەسەر کەوتوویی بگەڕێتەوە، ئەوا خۆی و میرزا جەعفەری کوڕی، گیان دەرنابەن... بۆیە بەنیازی تێشکانی والی، کەوتە پیلانگێڕیی و فرت و فێڵ و بۆ داماڵین و بڵاوە پێکردنی لەشکرەکەی والی، بەرنامەی ئەم لەشکرکێشییەی بەجۆرێک رێکخست، کە مەحموود پاشا و ئەمانوڵلابەگی وەکیل و ژمارەیەکی زۆری لەشکرەکەی والی، لەگەڵ خۆیان بەرەو سلێمانی ببەن و ژمارەیەکی کەمیش لەگەڵ (والی) لە مەریوان بمێننەوە... هاوکات لەژێرەوەش نامەی بۆ عەبدوڵلا پاشای حاکمی سلێمانی نارد و تێیگەیاند کە: هێزەکەی والی، لە ناوچەی مەریوان، لە دلاوەران و جوامێران چۆڵ بووە و بەرگەی ئەوە ناگرێت؛ ئەگەر ئێوە هێرشێکیان بکەنە سەر. عەبدوڵلا پاشاش کە ترسی هێرشی لەشکری ئەردەڵان و مەحموود پاشای هەبوو، چاوەنواڕی ئەوەی نەدەکرد ئەم مژدە خۆشەی بدەنێ. بۆیە دەستبەجێ بەهەزار سەرباز و (٢) هەزار سوارە و (٤) عەرادە تۆپەوە، بەچەند قۆناغێک گەیشتە سنووری مەریوان و لە ناکاوێکدا کە هێزەکەی والی، خەریکی حەسانەوە بوون، لە سەعات دووی رۆژی چوارشەممە: ١٤ی مانگی رەبیع ئەووەڵی١٢٥٧ کۆچی ، ١٨٤٢/٥/٦ز) دا گەیشتە نیو قۆناغی هۆردووی والی و گرمەی گوللەتۆپ دەستی پێکرد.

میرزا هیدایەتوڵلاش کە لەو شەو و رۆژەدا پێش قەرەوڵان و بەرایی لەشکر و هەندێ لە خزمان و داروودەستەی خۆی راسپاردبوو: هەر کاتێ دەنگی کەرەنای جەنگ لەناو

هۆردووی عەبدوڵلا پاشاوە بیسترا، هەڵبێن و بەرەو دواوە بۆ ناو هۆردوو بگەڕێنەوە...

بەڵام سەرەڕای ئەمەش هەندێ پیاوی جوامێر، لە لەشکری (والی)دا، کە زۆربەشیان خەریکی حەسانەوە بوون، گوێیان نەدایە میرزا هیدایەتوڵلا و بوونە پێش قەرەوڵ و روویان لە هۆردووی عەبدوڵلا پاشا کرد و دەستیان بەگیانبازیی کرد... بەڵام سەبارەت بەسستی و بێ هێزیی سوپاکەی والی، کە لە بنەڕەتەوە تووشی هاتبوون، تا دەهات بەرەو کزیی و تێشکان دەچوو. دەستی خیانەت و ناپاکیشی تێکەوتبوو. پێش قەرەوڵانی خزم و خۆیشی وەزیریش، بەبێ چاوەنواڕی هەڵاتن.

(والی)یش کە لەم کارە بەئاگا هات، ویستی خۆی لە فێڵی وەزیر دەرباز بکات. قوباد بەگی لەگەڵ عەبدولحەمید سوڵتانی بانەییدا بەهەزار تفەنگچی بانەیی و سەقزی و(هەورامی)یەوە راسپارد، تا(دەربەندێ) بگیرێ و خۆیشی بەکۆمەڵێکی کەمەوە، کە لە هۆردووگاکە مابوونەوە، بەگورجی سواری ئەسپەکەی بوو، بەرەو شەڕەکە چوو، بەڵام توانای شەڕی نەما و بەدوای لەشکردا رەوی.

میرزا هیدایەتوڵلاش بەپەنامەکی و پێش ئەوەی عەبدولحەمید بگاتە جێی مەبەست، ئاگاداری کردبوو، کەچوونە مەیدانی جەنگ و خۆبەختکردن لە پێناوی والیدا، خۆ شێت کردنە. لەولاشەوە زۆری لەوالی کرد، کە هەڵبێت.

بەکورتی سەرلەبەری پێش قەرەوڵان لەم شەڕەدا کوژران و لەشکری بابانیش پەلاماری هۆردووی (والی)یان دا و لەم پەلامارەشدا کۆمەڵێک کوژران و دوای ئەوەی هۆردووکەیان تاڵان کرد، نزیکەی شەش قۆناغێکیش لەشکرە راکردووەکەی ئەردەڵانیان راونا... بەهەرکەسێک گەیشتن کوشتیان... عەبدوڵلا پاشا لە بارەگاکەی والی دابەزی ... لەم شەڕەدا خەڵکی بابان نزیکەی (١٠٠) هەزار تمەنیان دەستکەوتبوو... بەسەرکەوتوویی گەڕانەوە.

لە سەرێکی دیکەوە، مەحموود پاشا و ئەمانوڵلا بەگی وەکیل و ئەو هێزەی لەگەڵیاندا بەرەو سلێمانی چووبوون، بەبێ بەرگریی و شەڕوشۆڕ، چوو بوونە ناوشاری سلێمانی و چەند رۆژێکیشی تێدا مابوونەوە... بەڵام هەر کە لە ناکاوێکدا هەواڵی تێشکانی (والی)و هێزەکەیان بیستبوو، دەستبەجێ یەکسەر، بەپەرت و بڵاویی وشپرزەیی، بەرەو مەریوان گەڕابوونەوە و لەنزیک (هەڵەبجە) تووشی پێش قەرەوڵانی هێزە سەرکەوتووەکەی عەبدوڵا پاشا ببوون... هەرچەندە عەبدوڵلا پاشا، مەحموود پاشای بۆ شەڕ هان دابوو، بەڵام مەحموود پاشا خۆی لێ پاراستبوو. بەکوێرە رێیاندا لەگەڵ سوارەکانی خۆی و ئەمانوڵلا خانی وەکیلدا، بەرەو مەریوان و لەوێوە بۆ(سنە) چوون..)[2] چەند رۆژێکیش

٢) نوار، ص١١٦

دوای رووداوەکە، ئەم تێشکانە بەرگوێی «محەمەد شا قاجار» کەوتەوە... ئەویش زۆربەی سەرانی لەشکر و بەڕێوەبەرانی میرنشینی ئەردەڵانی بەوە سزا دان، کە (سەرزەنشتانە)ی لێ وەرگرتن و لە زیندانی خستن و هەندێکیشیانی کوشت و کاروباری میرنشینیەکەش بەجۆرێک شێوا، رەزاقولیخان[٣] ناچاربوو بۆ چارەسەری بچێتە تاران. بەڵام لەوێ سەرزەنشت کرا و لە فرمانڕەوایی خرا و دوای چەندان پشێویی و ئاڵۆزیی و هەرای نێوان ئەندامانی بنەماڵەی ئەردەڵان، «غوڵامشاخان- ئەمانوڵڵا خانی بچووک» برای بچووکی رەزاقولیخان بە(والی) ئەردەڵان دانرا و سەرەنجام محەمەد شای قاجار بیری لەوە کردەوە کە دوایی بەدەسەڵاتی بنەماڵەی ئەردەڵان بهێنێ و کەسانی دیکە، لە دەرەوەی ئەم بنەماڵەیە بکاتە فرمانڕەوای کوردستان و بەدانرانی «خەسرەوخانی ئەرمەنی»، بەفەرمانڕەوای ئەردەڵان، ئیتر کاروباری میرنشینەکە، بەرەو رووی «فەرهاد میرزا»ی مامی ناسرەدین شا و لەهەمان کاتیشدا سیازدەهەمین کوڕی عەبباس میرزا، کرایەوە (١٨٦٧-١٨٦٨ز) و کۆتایی بەدەسەڵاتی میرنشینی ئەردەڵان هێنرا.

***

بەڵام ئەم تێکشکانە، هەر بەتەنیا تێشکانی والی ئەردەڵان نەبوو؛ بەڵکو تێشکانی مەحموود پاشا و فرمانڕەوایی بابانیش بوو. چونکە هەر دوای ئەم شەڕە، نەجیب پاشای والی بەغداد، کە تا ئەو کاتە ئەحمەد پاشای بابانی بەدەستبەسەری لای خۆی راگرتبوو، رێگەی دا بۆ کوردستان بگەڕێتەوە و کۆیە و هەریریشی خستە ژێر دەسەڵاتی و تا سەروەختی رێکەوتننامەی دووەمی ئەرزەڕۆم-یش هەر فرمانڕەوایی بابان بوو... بەڵام کە کێشەکانی سنووری نێوان هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی، لە رێککەوتننامەی یەکەمی ئەرزەرۆمدا بەتەواوی چارەسەری بنەبڕیان بۆ نەکرابوو، بۆیە ساڵی (١٨٤٧ز) هەردوو دەوڵەت و بەناوبژی و بەشداریی رووسیا و ئینگلستان، رێککەوتننامەی دووەمی ئەرزەڕۆم بەسترا و لەم رێککەوتننامەیەدا جەختیان لەمەڕ بەندەگرنگەکانی رێککەوتننامەی یەکەمی ئەرزەڕۆم کردەوە؛ کە لە باسی مەسەلەی کوردستاندا دان و سەندنێکیان کرد ومادەی دووەمی ئەم رێککەوتننامەیەی دوایی، بۆ ئەم مەبەستە تەرخانکرابوو.

بۆ ئەوەش سەرئێشەی فەرمانڕەوایەتی بابان، بەیەکجاریی لە کۆڵ هەردوو دەوڵەت

٣) رەزا قولیخان: کوڕە گەورەی خەسرەوخانی کوڕی ئەمانوڵڵاخانی گەورەی ئەردەڵانە. کاتێ خەسرەوخان کۆچی دوایی کرد (١٨٣٤ز)، دووکوڕی لێ بەجێمان: رەزا قولیخان وغوڵامشاخان، کە رەزا قولیخان لەکاتی مردنی باوکیدا تەمەنی(١٠) ساڵان بوو. لەجێی باوکی بوو بە والی ئەردەڵان. بەڵام لەبەر منداڵیی، دایکی:«حوسن جیهان» کاروباری میرنشینەکەی بەڕێوە دەبرد. (حوسن جیهان)یش کچی فەتح عەلی شای قاجار و(تویا خانم)ی هاوسەرەکەی رەزا قولیخانیش کچی عەبباس میرزا و خوشکی محەمەد شا بوو.

بکەنەوە؛ نەجیب پاشای والی بەغداد، لەشکرێکی(٣) هەزارکەسیی بۆ سەر ئەحمەد پاشای بابان ساز دا و لە نزیک (کۆیە) بارەگای خست.

ئەحمەد پاشاش هێزی خۆی ئامادەکرد و بەرەو رووی بۆ کۆیە چوو و لە بەرامبەر لەشکرگاکەی نەجیب پاشا، هۆردووی خست.

سەرەنجام هێزەکەی ئەحمەد پاشا بێ ئەوەی تووشی شەڕو بەرەنگاریی لەشکریی نەجیب پاشا بێن، بەهۆی رەشەبا و زریانێکی زۆرەوە، شپرزە دەبن و لەخۆیانەوە دەست بەتەقە دەکەن و ئەحمەد پاشاش تەقەڵڵای زۆر دەدات ئارامیان بکاتەوە و تەقە رابگرن، بێهوودە دەبێ و لەشکر شپرزە و پەرتەوازە دەبن... ئەحمەد پاشاش ناچار بەنائومێدی بۆ سلێمانی دەگەڕێتەوە و لەشکرەکەی بۆ کۆناکرێتەوە.

نەجیب پاشا هێزێکی (٢) هەزار کەسی بەفەرماندەیی عەبدوڵڵاپاشای برای ئەحمەد پاشا (کە لەوکاتەدا پشتی کردۆتە ئەحمەد پاشای برای و هاوکاریی نەجیب پاشا دەکات)، دەنێرێتە سەر ئەحمەد پاشا. ئەحمەد پاشاش بەپەلەپڕوزێ، خێزان و دەستوپێوەندەکەی خۆی بەرەو مەریوان دەرباز دەکات و لەوێوە چووە لای والی ئەردەڵان و!. عەبدوڵڵا پاشاش کرایە قایمقامی سلێمانی... بەم جۆرە بۆ هەمیشە، کۆتایی بەدەسەڵاتی فرمانڕەوایەتی (بابان)یش هێنرا...[٤].

***

هەرگرنگیی ئەم شەڕ و رووداوە، کارێکی کردووە لە ئەدەبی کوردیشدا رەنگی داوەتەوە؛ کە بەداخەوە ئەم لایەنە تا ئێستاش لای لێکۆڵەرانی مێژووی ئەدەبی کوردییەوە ئاماژەی پێنەکراوە..

بۆ وێنە: شاعیری گەورە: سالم (١٨٠٠-١٨٦٦ز) لە قەسیدەیەکی درێژدا، کە بۆ بەخێر هاتنەوەی (عەبدوڵڵا پاشا)ی ناو ئەم بەڵگەنامەیەی نووسیوە؛ تیایدا ئاماژە بۆ ئەوە دەکا کە (پاشا)ی ناوبراو، دوای ئەوەی ماوەیەکی زۆر لە ئەستەمبۆڵ دەستبەسەر بووە، بۆ (سلێمانی) گەڕاوەتەوە و کراوەتەوە بەفەرمانڕەوا و... لە دووتوێی قەسیدەکەیدا،

٤) بۆنووسینی ئەو پوختەیە، سەیری ئەم سەرچاوانەکراوە:
- مەستوورە: مێژووی ئەردەڵان، ل ٢١٠-٢٢٣
- عبدالقادر روستم بابانی، تاریخ وجغرافیای کوردستان (سیر الاکراد)، ص ١٥٦-١٥٩
- عەلی اکبر وقائع نگار کردستانی، حدیقه ناصریه در تاریخ و جغرافیایَ کردستان، ص١٨١-١٨٣
- میرزا شکرالله سنندجی، تحفه ناصری در تاریخ و جغرافیای کردستان، ص٢١٨-٢٢٣
سەرنج: ئەم شەڕە لەگەڵێک سەرچاوەی تری مێژوویيدا باسکراوە، وەک: تاریخ کرد و کردستان، آیە اللە مردوخ و «حدیقه آمان اللهی» و «تاریخ ایران سایکس»و ...هتد.

ئەلبوومی رابردووی عەبدوڵڵا پاشا هەڵدەداتەوە و بیرەوەری ئەم شەڕەی عەبدوڵڵا پاشای ناو ئەم بەڵگەنامانە ناو دەبات و دەڵێ:

رەنگە ئەمجا بێتە(گاڕان)[5] سەرحەدی مولکی (سنە)
رم وەشێنی مەعرەکەی دەشتی(مەریوان)[6] هاتەوە
کەڕو فەڕ با کەم بکات (والی)[7] بەفەوجی (چێش کەرۆ)[8]
پشت بەندی لەشکری وەندات و جافان هاتەوە[9]

***

شاعیری ناسراویش: شێخ رەزای تاڵەبانی (١٨٣٨-١٩١٠ز) لە شیعرێکدا کە یادی سەربەخۆیی (سلێمانی)و (بابان)ەکان دەکاتەوە، ئاماژەیەکی کورت و جوان بۆ ئەم شەڕ و رووداوە دەکات، کە لەم بەڵگەنامانەدا هاتووە... تەنانەت مێژووی رووداوەکە دەکات بەنیشانەیەک بۆساڵی هاتنە دنیای خۆی و دەڵێ:

لەبیرم دێت (سلێمانی)، کە دارولمولکی بابان بوو،
نەمەحکوومی عەجەم، نە سوخرەکێشی ئالی عوسمان بوو.

٥) گاڕان: ناوی چیا و دۆڵ و چەمێکە، کە دەکەوێتە (١٥)کم خۆرهەڵاتی شاری مەریوانەوە. نەک (کاران) وەک دکتۆر کەمال فوئاد و نەوشیروان مستەفا، لەپەراوێزی ئەم قەسیدەیەدا لێکیان داوەتەوە و (گاڕان)یان بە(کاران) لێکداوەتەوە.
چونکە (سالم) لەم قەسیدەیەدا باسی (سنوور) و فراوانبوونی سنووری بابان دەکات (بنواڕە: نووسەری کوردستان، ژمارە (٢) ل(٥٠) و (میرایەتی بابان لەنێوان بەرداشی رۆم و عەجەم دا، ل٢٤١).
٦) مەریوان: مەبەست لە شوێنی شەڕی ناو ئەم بەڵگەنامەیەیە.
٧) والی: مەبەست لە والی ئەردەڵان، رەزا قولیخانە.
٨) چێش کەرۆ: واژەیەکی هەورامییە، کە بەمانای (چی بکەم!) دێت. بەڵام سالم لێرەدا بەلاقرتییەوە رووداوێکی مێژوویی بەنموونە و بەیاد دێنێتەوە، کە لە رۆژگاری (تەیموری لەنگ)دا، ئاوا روویداوە: «دەڵێن کاتێ تەیموری لەنگ ئابلۆقەی هەولێری داوە و چادرەکەی تێدا هەڵدابوو. شێخێکی ئایینی هەولێریش ترس و لەرز لەناو سوپاکەی تەیموردا بڵاو دەکاتەوە و سوپاکەی بڵاوەی لێدەکات؛ ئیتر تەیموری لەنگیش لەو کاتەدا بەفارسی هاواری کردووە: (چەکنم؟)، واتە: (چی بکەم؟) (بنواڕە: گەشتی ریچ بۆ کوردستان، ل ٣٤٣). ئەم رووداوە بۆ نموونەی شڵەژان و ترسی زۆر، بەرامبەر بەکەسانی ترسنۆک بەکاربراوە و واژەی: (چێش کەرۆ؟)ش، کە هەر بەمانای (چی بکەم؟)دێت؛ مەبەست گاڵتە و لاقرتی کردنە بەلەشکرەکەی ئەو سەردەمەی (والی سنە: رەزاقولیخان)، کە زۆربەیان (هەورامی) بوون، و لەو شەڕەدا کاتێ هێرشیان لەلایەن لەشکری عەبدوڵڵا پاشاوە کراوەتە سەر، شڵەژاون و بەهەورامی وتوویانە:(چێش کەرۆ؟)!.
٩) ئەم شیعرەی سالم لە دیوانە چەند جار چاپکراوەکەیدا نییە و بۆ یەکەم جار لە گۆڤاری (چریکەی کوردستان، لەندن)و دواتر لە ژمارە (٢)ی گۆڤاری «نووسەری کوردستان، تشرینی دووەمی ١٩٨١ز، ل ٤٠- ٥٢»دا بڵاوبۆتەوە، کە دکتۆر کەمال فوئاد پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە.

تا لەدواییدا، بەم بەیتە باسی رووداوەکە دەکات:

کە (عەبدوڵڵا پاشا) لەشکری (والی سنە)ی شڕ کرد
(رەزا) ئەو وەختە عومری پێنج و شەش، تیفلی دەبوستان بوو.

***

دیسان شاعیرێکی تری سنەیی: حسین قولی خانی کوڕی ئەمانوڵڵاخانی ئەردەڵان و مامی «رەزاقولیخان»ی «والی»، ئەم رووداوەی کردۆتە شیعرێکی(١١) بەیتی، کە ئەمە(٣) بەیتی سەرەتای ئەو شیعرەیە:

نطع بازی تاقضا در تخته کیهان گشاد
مهرەء بدنامی اندر طاس کردستان فتاد
حیف کردستان کە تا نامی بدهر ازرشد وغی
غی او مهرنمایان چون سها پنهان رشاد
معذرت پس مدعا گویم، کە از(بابان) زمین
کهنە پاشای مفتن رخ بە کردستان نهاد[10]

***

ئەمەش ئەو بەڵگەنامانەن، کە سەبارەت بەم رووداوەن:

بەڵگەنامەی ژمارە: ٩٠
بابەت: کێشەی سنوور
مێژوو: ٥ی جمادی الآخر، ١٢٥٨ کۆچی، (١٨٤٢/٧/١٤ز)
سەرچاوە: اسناد و مکاتبات تاریخی ایران (قاجاریە)
بەرگی: دووەم، لاپەڕە: ١٨٤-١٨٦

١٠) فخر الکتاب (میرزا شکرالله سنندجی)ص ٥١٢.

نامەی عەبدوڵڵا پاشای موتەسەریفی سلێمانی بۆ خەلیل کامیل پاشای والی ئەرزەڕۆم

پایەی بەندە و ئومێد

پێشتر ئەوەم عەرزی دەرگای نوورپڕژێنی جەنابی پاشا کردبوو، کە (والی سنە)و (مەحموود پاشا) چۆن چاویان بڕیوەتە سنوورەکانی مەڵبەندی (شارەزوور)و دەستدرێژییان بۆ سەر ئەو ناوچانە(....)[11] کردووە، درێژەی باسەکەش بەم جۆرەیە:

(ڕەزاقولیخان، والی سنە)، بۆ دانانەوەی (مەحموود پاشا) لە (سلێمانی)، لە(سنە)وە بەلەشکرێکی زۆرەوە بەڕێ کەوت، تا قۆناغ بەقۆناغ گەیشتە سەر سنووری (شارەزوور). لە هەموو لایەکەوە دەستی بەپشێویی و ئاژاوەنانەوە کرد. لە قۆڵی **گوڵ عەنبەر**ەوە، کە لە بنەڕەتدا ناوەندی حاکمەکانی شارەزوورە، لەشکری هەورامانیان بۆ نارد، دەستی بەسەر (گوڵ عەنبەر)و هەڵەبجەدا گرت. لەلایەکی ترەوە هەردوو ناوچەی (قزڵجە)و (تەڕەتەوەن)ی داگیرکرد، کە دیارترین و بەرزترین ناوچەی شارەزوورن، هەرێمی (سیوەیل) و (ئالان)یشی داگیرکرد و کاربەدەستانی خۆیان بەحوکمڕانیی لە ناوچە داگیرکراوەکان دانا..

لەبەرئەوە کاتێ کار گەیشتە ئەم ڕادەیە و بیانی پێی نایە موڵکی شاهانەوە؛ بەندە بەنیازی بەرگریکردن لە سنوورەکان، ناچار بووم لە شاری (سلێمانی)یەوە بەرەو شارەزوور بەڕێ بکەوم. حسێن ئاغای ئەندەروونی و حاجی محەمەد ئاغامیر ئاخوڕی پێشووم ناردە لای (والی) ناوبراو، کە ئەم جۆرە هەڵسوکەوت و ئاکارانەی لە خاکی ژێر دەسەڵاتی شاهانەدا دەیکەن، بەتەواوی دژی مەرج و یاسای بڕیاردراوی نێوان هەردوو دەوڵەتە... بۆ یە ئەگەر بەڕاستی لەلایەن کاربەدەستانی دەوڵەتی خۆیانەوە، بەهانە و بەڵگەیەکیان بەدەستەوەیە، با ئاشکرای بکەن، تا ئێمەش بۆ چارەسەری، هەوڵێک بدەین. ئەگینا دەبێ دەست لەم کارە هەڵبگرن و شوێنە داگیرکراوەکان بەجێ بهێڵن و بگەڕێنەوە.

(والی) ناوبراو گوێی بۆ قسەی هەق نەگرت و جەربەزانەتر، بەفراوانیی

١١) وشەیەک لەوێدا نەخوێندراوەتەوە.

لەشکرەکەی خۆیەوە دەنازی و بەقسەی خۆیان پێیان وابوو لە دەسەڵات و زۆری لەشکرەکەیان دەترسین... بۆیە دووقۆناغی تریش هاتنە پێشەوە، تا گەیشتنە (پێنجوێن)[12]، کە یەکێکە لە ناوچەکانی شارەزوور و لەوێ چادریان هەڵدا. ئاگای لەوە نەبوو، کە بەندە لە لێپرسینەوەی پادشا و رق و تۆڵەسەندنەوەی پێشگای خوا، خۆم دەپارێزم، نەک لە فرەیی و زیادبوونی ئەوان. بۆیە دیسانەوە زۆر بەوردی و بەوپەڕی پارێز و دووربینییەوە، هێواش هێواش و لەسەرخۆ، قۆناغێکم بەدوو قۆناغ و سێ قۆناغ بڕی، تا گەیشتینە یەکەمین ناوچەی (قزڵجە)، بەهیوای ئەوەی بەڵکو دەستبەرداری موڵکی پادشا بن و بکشێنەوە و شوێنە داگیرکراوەکان بەربدەن و بگەڕێنەوە... بەڵام بێکەڵک و بێهوودە بوو..

ئەو ڕۆژەی بەندە گەیشتمە قزڵجە، بۆ شەوێ، والی ناوبراو (١٠٠٠) سوارەی بەسەرۆکایەتی (ئەمانوڵڵاخان) ی کوڕەزای (محەمەد ڕەشید بەگ) ناردبوو، کە یەکێکە لە بنەماڵە گەورەکانی کوردستان[13]، بۆ دانانی مەحموود پاشا لە سلێمانی، لەگەڵ پاشای ناوبراودا (مەحموود پاشا). (٧٠٠) تفەنگچیشی بەسەرۆکایەتی (قوبادبەگ)ی فەڕاشباشی، یەکەی خۆی، لە ڕێگەی شاخەوە، بۆ (دەربەندێ)[14] ناردبوو، کە پشتە سەری هۆردووی بەندە و شوێنێکی یەکجار سەخت و تەلانە؛ پێش بەلەشکری بەندە بگرن، چونکە ئەوە تەنیا ڕێگەی هاتووچووی ئێمە بوو... خۆیشی کە بەندەی بەهیچ و هێزەکەشمانی بەکەم زانیبوو، بەهێزێکی گەورەی(٥ تا ٦) هەزار سوارە و تابوورێکی سوپاوە، دایان بەسەر هۆردووی بەندەدا... هەموو ئەمانەش هەر بۆ ئەوە بوون لەشکری ئێمە شپرزە و بڵاوەپێبکات و کارەکەیان؛ کە دامەزراندنەوەی مەحموود پاشایە، بەئاسانی جێبەجێ بکرێت...

بۆیە شەڕێکی ناچارییان بەسەرماندا سەپاند... ئێمەش پشت بەخوا، کەوتینە شەڕکردن و بەرەنگاربوونەوە و هەردوو لەشکر لە ئاقاری ئوردووگاکەی ئێمە، یەکانگیربوون و دوای نیو سەعات، سێ چارەک شەڕکردنی هەردوولا، لەسەر ئایەی موبارەکەی: «كَمْ مِنْ فِئَةً قَلِيلَةِ غَلَبَتْ

١٢) لە دەقەکەدا بە (پێنجەمین) نووسرابوو.
١٣) مەبەست لە (کوردستان)، کە لە چەند جێگەو بەڵگەکانی دیکەی ناو ئەم وتارەیە، شار و ناوچەی میرنشینی ئەردەڵانە، کەشاری سنە ناوەندەکەیەتی.
١٤) دەربەندێ: نەمزانی مەبەست لەکام دەربەندە.

فئـةً كـثـيـرة بـأذن اللّه» (١٥) ، بەیارمـەتی خـوا و رۆحـانیـەتی پێشگای پێغەمبەر و بەرەکەتی هەناسەی عیسەوی ئاسایی دەرگای خواوەندی و دڵ و چاوی پاکی پیرۆزی گەورەم، کە هەتا دنیا دنیایە بۆمان بمێنێ، سەرەڕای کەمی ئێمە و زۆریی ئەوانە، توانای بەرهەڵستییان نەما و مەیدانیان جێهێشت و بەرەو هەڵدێری لەناوچوون هەڵاتن.

نزیکەی نیو سەعاتێک دوایان کەوتین و گەڕاینەوە. هەرچەندە مەیدان و جەرگەی شەڕەکەش خاکی عێراق بوو، بەڵام هەر نیو سەعاتێک زیاتر راومان نەنان و بەرەو دواوە گەڕاینەوە، نەک لە سنوور تێپەڕین. لەپێش شەڕەکەشدا هەموو سەربازەکانمان لەوە گەیاندبوو، کە بەهیچ جۆرێ لە سنوور تێنەپەڕن. ئەو شەوەش هەر لە شوێنی شەڕەکەدا ماینەوە و بەیانی زوو، بەنیازی سەندنەوەی (سلێمانی) لەدەست (ئەمانوڵلاخان)و مەحموود پاشا، جڵەوی ئەسپمان رووەو سلێمانی وەرگێڕا.

قوباد بەگی ناوبراو، کە سەر رێگەی ئێمەی گرتبوو، بەبیستنی هەواڵی تێشکانی (والی) هەڵات و مەحموود پاشا و ئەمانوڵلاخانیش، کە چووبوونە سلێمانی؛ هەرکە هەواڵی گەڕانەوەی من و تێشکانی (والی)یان بیستبوو، (شار)یان بەکاسب و رەعیەت و خزمەتکار و هاوولاتییان و گوندەکانی نزیک (سلێمانی)یەوە تاڵانکردبوو. چەند کەسێکیشیان بەناڕەوا کوشتبوو. تاڵانییەکانیشیان بەولاخی ئاغایان و نۆکەران و بەکاروانی قەتارچییەکان بارکردبوون و گواستبوویاننەوە.

پشت بەخوا لەسەر فرمانی شا، خۆمان پاراست و بۆ سەندنەوەی ئەم تاڵانییە، دوایان نەکەوتین. چونکە دەبووایە ئاودیوی سنووری ئەوان ببووینایە و ئەمەش بەبێ فرمانی شا نەدەکرا. لەبەرئەوە دەستمان لەو هەموو ماڵ و سامان و هێستر و ماین و رەوەوگەلەیە هەڵگرت و دوایان نەکەوتین. ئەو ناوچانەی شارەزووریش کە داگیریان کردبوون، هەموویان تاڵانکردووە و چەندان ژن و پیاویان کوشتووە و (٣٠٠) ماڵیشیان بۆلای (بانە)وە راگواستووە.

بەندە کە گەیشتمەوە سلێمانی، سەیرم کرد: وڵات وێران و تاڵانکراوە و جگە لە کاروانسەرای چۆڵ و هۆڵ، هیچی ترم بەرچاو نەکەوت... ئازار و

١٥) سورەتی (بقرة)، ئایەتی ٢٤٩.

زیانێک، کە ئەمجارە (رەزا قولیخان)ی والی سنە، بەسلێمانی و مەڵبەندی شارەزووری گەیاندووە، باس ناکرێت و بەبیردا نایەت... رووداوێکی دڵتەزێن و ناخۆشە... ئاماری زیانەکان لەرادەبەدەرە... ئەوەی مابێتەوە، فرمان بەدەسەڵاتی پێشگای بەرز و بەخشندەی ئێوەیە (١٦).

***

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٣٢

سەرچاوە: گزیده اسناد سیاسی ایران و عثمانی (دوره قاجاریه)

بەرگی: یەکەم

لاپەڕە: ٥٤٦-٥٥٠

بابەت: سنوورەکان و بازرگانی

مێژوو: ٤ جمادي الاول ١٢٥٨ کۆچی (١٨٤٢/٦/٣١ز)

وەرگێڕدراوی نامەی مەزن: کرنل شیل

لە وەڵامی وەزیری دەرەوە(ی ئێران)دا و ئەسڵی نامەیەک کە لە ئینگلستان نووسراوە

نامەی ئەو جەنابە، لەمەڕ دەستدرێژیی ئەم دواییەی کوردانی (سلێمانی)، کە سەربەولاتی (عوسمانی)ن، بۆ سەر(ئەردەڵان)ەکانی سەر بەولاتی ئێرانی مەزن نووسیبووتان، وێڕای نامەیەکیش کە بۆ باڵوێزی گەورەی بەریتانیای مەزنتان ناردبوو، کە لە ئەستەمبوڵ نیشتەجێیە؛ تیایدا داواتان کردبوو نامەکەتان وەربگێڕدرێتەوە و لەگەڵ وەرگێڕدراوی ئەو نامەیەی بۆ خۆمتان نووسیوە و تەرجەمەی لێکدانەوەیەکیش کە (میرزا هیدایەت: میرزا هیدایەتوڵلای وەزیر) لەسەر چۆنیەتی رووداوەکە نووسیوێتی بۆ خزمەت باڵوێزی گەورە رەوانە بکرێت؛ بەدەستم گەیشتن.

لە یەکەم دەرفەتدا داخوازی دەوڵەتی مەزنی ئێران بەجێ دەهێنرێت و تەرجەمەی هەموو نامەکانیش بۆ خزمەت: (لارد-ئیرون)ی وەزیری دەرەوەی بەریتانیا بەڕێ دەکرێ.

١٦) ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبوڵ، کێشە گرنگەکانی ئێران، ژمارە: ١٠٦٢، بەرگی (٥).

هەڵبەت بەپێویستی دەزانم چەند بابەتێک لەم بوارەدا بەئاگاداریی دەسەڵاتدارانی ئێران رابگەیەنم: وەک بەرواڵەت بەرچاو دەکەوێ، ئەم قەوماوەی کە لە خاکی ئێرانەوە دەستپێشکەریی بۆ کراوە، دەوڵەتی عوسمانی هیچ دەستێکی تێدا نییە. بەتایبەتی لە هەلومەرجێکی ئاوادا، کە نوێنەرێکی خۆیان بۆ توێژینەوە سەبارەت بەسنوورەکانی ئێران و رۆم (عوسمانی)، پێسپێریی دەکات بۆ ناوبژیی، باڵوێزی وڵاتێکی فەرەنگیش دیاری دەکەن... کەوابوو پێم وانییە ئەو دەوڵەتە خۆی (واتە: دەوڵەتی عوسمانی)، ئەو میرە (واتە : والی ئەردەڵان)، بۆ سەرپێچی هان بدات. ئەمەش نابێتە بەڵگە. لەبەرئەوەی هەر کات ئەم کارە، بێ ئاگاداریی دەوڵەتی عوسمانی بکرێت، زۆر بەئاسانی بەری پێدەگیرێ.

بەکورتی، هەرچەندە زیانی ئەمجارە، لە رابردوو قورسترە، بەڵام لە راستیدا جیاوازییەکی زۆریشی نییە و جەنابیشتان لە قڕە و کێشەی هەمیشەی نێوان ئێلاتی کورد، بەجوانی ئاگادارن و دەزانن کە ئەو بەشە، «واتە: ناوچەی کوردەواری» وەک بەشەکانی تری وڵاتی ئێران و رۆم نییە... هەروەک شارەزاشن کە ئێلاتی موکری و ئەردەڵانی و بەبە و بلّباس و... هتد. ئەوەتەی هەن، هەر یەکترییان رووتاندۆتەوە و کەسیش سەرکۆنەی نەکردوون و لێی نەپرسیونەتەوە... بۆیە ئەمجارەیان دەسەڵاتدارانی ئێران، بەهۆی ئەو زیانە گەورەیەوە کە پێیان گەیشتووە، چاوپۆشییان نەکردووە... دیارە دەبێ ئەوەش رەچاو بکرێ، کە لەکاتی ئاوادا، راسپێردراوەکانی هەردوولا ، هەم زیانەکە فراوانتر دەنوێنن و هەم ئاکاریشیان لە نامەکەی وەزیر (واتە: میرزا هیدایەتوڵڵا) بەدتر دەبێ.

ئەگەر مەسەلەکەش جوان لێک بدەینەوە، دەردەکەوێ کە مەحموود پاشای کۆنە حاکمی سلێمانی؛ کەبەرەو ئێران هەڵاتبوو، جەماوەرێکی لە (ئەردەڵان) کۆکردۆتەوە و بۆ سەر (سلێمانی) ناردووە. بۆیە ئەگەر بەڕاستیش ئاوابێ، ئەوا حاکمانی (ئەردەڵان)، لە هاتنەکەیان بۆ خاکی رۆم، ئاگاداربوون و چاوپۆشییان کردووە... لەبەرئەوە دەبێ جەنابیشتان بیسەلمێنن. کە شتێکی سەیر نییە، ئەگەر حاکمی (سلێمانی)یش دەستی خۆی پێش خستبێ و جەماوەرێکی کردبێتە سەر (ئەردەڵان).

وەک دەشڵێن هەرکەسێکی تریش بووایە، هەر وای دەکرد، جگە لە خراپیی (مُحَمرة) نەبێ؛ کە بەئیزن و ئاگاداریی (پاشای بەغداد) بووە.

ساڵانێکی زۆریشە کە حاکمانی سەر سنووری ئێران و رۆم، لەوەدان هەڵیان بۆ هەڵکەوێ و هەڵمەت بۆ سەر یەکتری ببەن، کە ئاکامی ئەم جۆرە ئاکارەش، زیانی بۆ هەردوو دەوڵەت و بەتایبەتیش بۆ ئێران بووە. جگەلەوەش لەباتی تەبایی و نێوان خۆشیی، کە چەند قازانجێکی بۆ هەردوو لا پێوەیە، کەچی بەپێچەوانەوە، بۆتە سۆنگەی دڵئێشانی هەردوولا .

وەک دەڵێن ئەم راو و رووتە، لە (٩) ساڵ لەمەوبەرەوە؛ لە سەردەمی دەسەڵاتدارێتی (جەهانگیر میزرا)وە پەرەی سەندووە... دەوڵەتی مەزنی ئێران چەند گازندەیەکی لە دەوڵەتی عوسمانی هەیە:

یەکەمیان: ئەوەیە کە (میری رەواندز)، (مەرگەوەڕ)ی وێرانکردووە.

دووەمیان: خراپی (مُحَمرة)یە، کە زیانێکی قورسی بەئابووری دەوڵەتی ئێران گەیاندووە.

سێیەمیان: ئەم رووتانکاریی و شەڕەخۆرییە تازەیە (واتە: بابەتی سەرەکی ناو ئەم سێ بەڵگەنامەیە)، لەگەڵ چەند مەسەلەیەکی بچووکی دیکە.

لە بەرامبەر ئەمانەدا دەوڵەتی (عوسمانی)یش چەند گازندەیەکی هەیە:

یەکێکیان: ئەوەیە دەڵێن ماوەیەکی زۆرە دەوڵەتی ئێران، ناوچەی(زەهاو)ی داگیرکردووە، کە سەر بەخاکی رۆمە و نیازی چۆڵکردنیشیان نییە. ئەمەش لە هەلومەرجێکدایە، کە دەوڵەتی ئێران، بۆ خۆشیان دان بەو مەسەلەیەدا دەنێن.

یەکێکی تر: ئەوەیە کە دەوڵەتی ئێران دەیەوێت لە (سلێمانی)دا ، کە خاکی رۆمە، (پاشا) دابنێ. لە کاتێکدا کە دەوڵەتی رۆم، بەم مەسەلەیە رازی نابێ!. کە ئەمە بۆ خۆی بەجۆرێک بە خۆ تێسەپاندن و خۆ تێهەڵقورتاندن لە کاروباری دەوڵەتی رۆمدا رەچاودەکرێ.

لەلایەکی تریشەوە: سوپای ئازەربایجان بەپێی فرمانی (حسێن پاشا خان) بەتۆپخانەوە کردوویانەتە سەر (سلێمانی) و یەک دوو جاریان تاڵانکردووە.

هەرچەندە مافی ئەوەشم نییە بڵێم هەق بە کام لایە. بەڵام ئەم باسانەم بۆ ئەوە هێنایە گۆڕێ، تا بزانن، کە هەردوو لا گازندەیان لە یەکتر هەیە.

هەڵبەت وەک ڕۆژیش روونە، کە دابێ قەرەبووکردنەوە، قازانجی بۆ هیچ لایەک نییە. ئەگەر بەڕاستی نیازتان وایە کۆتایی بەم ناکۆکییانە بهێنرێ، دەبێ هەندێ لە داخوازییەکان چاوپۆشییان لێ بکرێ. تا ئەم سکاڵا و گازندەکارییانەی نێوان هەردوو دەوڵەت دوایی پێ بهێنرێ.

ئێستاش بەڕای من، چاکتر وایە دەوڵەتی ئێران کەسێک بۆ ئەستەمبوڵ رەوانە بکات، بۆ ئەوەی سەبارەت بەم کارەساتانە و داخوازی زیانێک، کە تووشی (ئەردەلان) بووە، لەگەڵ عوسمانییەکان وتوویژ بکرێ و هەوڵ بدەن ئەم ناکۆکییانە چارەسەرێکی یەکجاریی بکەن.

بۆ ئەوەش زووتر بەئەنجام بگەن، وا چاکە دەوڵەتی ئێران داوا لە دەوڵەتێکی فەرەنگیی بکات، تا گەورە باڵوێزی خۆیان لە ئەستەمبوڵ راسپێرن، رێگە چارەی مەسەلەکە خۆش بکات، کە قازانجی هەردوو لا لە بەرچاو بگیرێ.

ئاشکراشە دەبێ دەوڵەتی ئێران، کەسێک بۆ ئەم کارە رابسپێرێ، کە جگە لە ژیریی و وریایی، ئەمین و یەکڕەنگیش بێت. چونکە ئەگەر داوای بژاردنی زیانی فرە بکات، یان قسەیەک بکات، دوور لە راستیی بێت، دەبێتە هۆی دواکەوتنی چارەسەری کێشەکە و بگرە بێزاربوونیش لێی. بۆیە ئەگەر بەو جۆرەی باسکرا، دەوڵەتی ئێران راست بڕوا و ئینساف لەبەرچاو بگرێ، دڵنیام سکاڵای نێوان هەردوو دەوڵەت دوایی پێ دێت، یان هیچ نەبێ بۆ دەوڵەتانی دنیا دەردەکەوێ، کە دەوڵەتی ئێران دەیەوێ مەسەلەکە بەئاشتی چارەسەر بکرێ.

هیوادارم دەسەڵاتدارانی دەوڵەتی ئێران دڵنیابن، کە مەبەستم لەم قسانە، تەنیا بەجێهێنانی تکای دەوڵەتی مەزنی ئینگلیزە، کە نیازی دۆستایەتی و یەکێتیی نێوان هەردوو دەوڵەتی ئێران و رۆمە. جوان نییە دوو دەوڵەتی گەورەی ئیسلامی و دراوسێ، ناکۆکی و شەڕوشۆڕیان لە نێواندا هەبێ. بێگومان ئەگەر کەلێنەکە گەورەتر بێتەوە، جگە لەوەی هیچ قازانجێکی بۆ ئێران و بۆ رۆم نییە، بەپێچەوانەوە دوژمنانی پێ خۆش دەبن و دەبێ چاوەنواڕی زیان و مەترسیی گەورەتر بن.

سەبارەت بەکێشە بچووکەکانی تر، کە باستان کردبوو، وەک شتێ دەوڵەتی ئێران لەوە وەڕسە، کە دەوڵەتی رۆم پتر لە ٤ ٪ی باج (بارانە) لە

ئێرانییەکان وەربگرێ، بەڵام چەند رۆژ پێشتر، لە خودی جەنابی (حاجی میرزا ئاقاسی)م بیست، کە (سەرۆک وەزیران)ی دەوڵەتی رۆم، بۆی نووسیوە کە دەوڵەتی رۆم بەهیچ شێوەیەک نیازی ئەوەی نییە لە ٤ ٪ زیاتر لە بازرگانانی ئێرانی وەربگرێ.

لەلایەکی تریشەوە، بەگوێرەی قسەی هەندێ لە بازرگانانی ئێرانی: بڕیار وایە دەوڵەتی رۆم، لەبەرئەوەی نرخەکان لە چاو بڕیارنامەی پێشوودا جیاوازییەکی زۆریان هەیە، نرخی (بارانە)، بەپێی نرخی ئەسڵی شتومەکەکان دەستنیشان بکات.

هۆی راگیرانی (مال التجارة)ی ئێرانییەکانیش لە ئەرزەڕۆم، کە باستان کردبوو، هی ئەوەیە کە بازرگانانی ئێرانی ویستبوویان بارەکانیان بەدزییەوە بەڕێ بکەن. کە دیارە وەک جەنابیشتان ئاگادارن، بڕێک لە بازرگانانی ئێرانی، زۆر جێگەی متمانەنین.

زۆرم پێخۆش بوو بمتوانیایە بەدەوڵەتی ئینگلیزم راگەیاندبا، کە دەوڵەتی ئێران دەیەوێ کێشەکان بەئارامیی و ئاشتی چارەسەر بکات... ئەوسا هیوادارم دەوڵەتی (عوسمانی)یش بیر لەوە بکاتەوە، کە ئەو زیانانەی لە ئێران کەوتووە، عادیلانە قەرەبوو بکەنەوە، بەمەرجێ لە هەموو جۆرە بێ ئینسافییەک پارێز بکرێ.

***

بەڵگەنامەی ژمارە: ٩٣

بابەت: پێوەندی ئێران و عوسمانی

مێژوو: ١٧ی جمادی الآخر: ١٢٥٨ کۆچی، ١٨٤٢/٧/٢٦ ز

سەرچاوە: اسناد و مکاتبات تاریخی ایران (قاجاریه)

بەرگی: دووەم – لاپەڕە: ١٩٤-١٩٥

نامەی بەکرخان-ی حاکمی کۆیە
بۆ: والی مووسڵ

پەنای بەندە، دەرەتانی نۆکەران: جێی هیوام، سێبەری سەرسەرم

هەروەک فرمانتان کردبوو: ئەو هەواڵە تازانەی لە وڵاتی عەجەمەوە؛ لە سنە و ساباڵاخ و تەورێزەوە، بەدەستمان دەگەن، بەخزمەت ئێوەی رابگەیەنم؛ ئەوا بەگوێرەی فرمانتان و گوێڕایەڵییمان عەرزتان دەکەم و بەم جۆرەیە:

یەکەم: لە (سنە)وە کەسێک هاتووە، دەڵێ:

دوای هاتنی تەیموورخانی تۆپچی باشی، پرس و رای کردووە، کە ئاخۆ شەڕی (بابان)و (والی سنە) لە سنووری عەجەم دا، یان (...)[17] روویداوە؟ و بەرەو (تاران) گەڕاوەتەوە. لە دوای گەڕانەوەی ئەوەوە، تا ئێستا شتێک دەرنەکەوتووە. (سنە)ش حەشاماتێکی زۆری تێدا نییە. (مەحموود پاشا) خۆی لە (سنە)یە و دەستوپێوەندەکەیشی لە ناوچەی (باشماخ)ی سەر بە (سنە)، لە ماڵی (محەمەد بەگی قادر بەگی جاف)دان[18]. دایکی (والی سنە)ش، کچی (فەتح عەلی شا)یە، دوای تێشکانی (والی)، بەنیازی سکاڵا لە دەست (بابان) و پیاوماقووڵانی سنە؛ چۆتە دەرگای (شا)و هێشتا نەهاتۆتەوە و سکاڵاکەی هیچ ئەنجامێکی نەبووە. (گەورەم)...[19] لە جێگەیەکی تری ئەم بەڵگەنامەیەدا، دیسانەوە ئاوا باسی میرنشینی (بابان) دەکاتەوە: ... *دیسان لەلایەن (عەبدوڵڵا بەگ)ی حاکمی بابانەوە، (عەبدولعەزیز ئاغای مەحموود مەسرەف)[20]، خۆی ئامادەکردووە بەم زووانە، بەرەو دەرگای میهرەبانیی ئامێزتان بەڕێ بکەوێت و مەرجی بەندەگی لە خزمەت (سێبەری سەرم و وەلی نیعمەتم)، والی بەغداد: (حاجی محەمەد نەجیب*

١٧) ئەو وشەیە لەوێدا نەخوێندرایەوە.

١٨) مەبەست لە: (محەمەد بەگی قادر بەگی کەیخەسرەوبەگی جاف)ە، کە پشتیوانێکی گەورەی میرنشینی (بابان)بوو.

١٩) چەند پەرەگرافێک لەو نێوانەدا هەن، دەنگوباسی لاوەکی تریان تێدایە.

(٢٠) عەبدولعەزیز ئاغای مەحموود مەسرەف: هەر ئەو کەسەیە کە (سالم)ی شاعیر، وەک قارەمانێکی بەرگریی باسی دەکا و، لە شەڕی نێوان لەشکری بابان و عوسمانیدا، جوامێریی نواندووە و(مەحموود مەسرەف)ی باوکیشی لە سەردەمی (ئەورەحمان پاشا)و دوای ئەویش لە سەردەمی (مەحموود پاشا)دا سەرۆک وەزیران بووە.

پاشا) بەجێ بهێنێ... وەک بۆشمان دەرکەوتووە (عەجەم) خەریکی خۆسازدانن. ئەگەر خوا بیەوێ، پەشیمان دەبنەوە. فەرمانتان بەرزو باڵاترە.

بەڵگەنامەی ژمارە: (١٣١)

بابەت: ناکۆکی نێوان والی ئەردەڵان و سلێمانی

مێژوو: ٢٤ جمادی الثانی ١٢٥٨ کۆچی ١٨٤٢/٨/٢ز

سەرچاوە: گزیده اسناد سیاسی ایران و عثمان (دوره قاجاریه)

بەرگی: یەکەم. لاپەڕە: ٥٤٤

نامەی وەزیر موختاری ئینگلیس
بۆ: وەزارەتی کاروباری دەرەوە، حاجی میرزا ئەبولحەسەن خان

جەنابی خاوەن شکۆ.

دوو رۆژ لەمەوبەر، ئەو نامانەم پێگەیشتن، کە «عەبدوڵڵا بەگ» سەبارەت بەچۆنێتی تێکهەڵچوون لەگەڵ (والی ئەردەڵان)دا بۆ (ئەحمەد پاشا)ی ناردبوون و ئەویش بۆ سەرلەشکری (ئەرزەڕۆم)ی ناردبوون.

بەگوێرەی ناوەڕۆکی ئەو نامانە، جەنابی (والی ئەردەڵان) چۆتە خاکی (سلێمانی)و بەم بۆنەیەوە شەڕ هەڵگیرساوە. هاوکات مەحموود پاشاش لە (ئەردەڵان)ەوە چۆتە (سلێمانی)و گوندەکانی دەوروبەری تاڵانکردووە و رووەو (ئەردەڵان) گەڕاوەتەوە.

نموونەی دوو نامەشم بۆ هاتوون، کە یەکێکیان هی جەنابی (والی) خۆیەتی، بۆ خەڵکی (سلێمانی) نووسیبووی و ئەویتریان کە لەلایەن (برای والی)یەوە، سەبارەت بەسازدانی لەشکر، بۆ ریش سپییەکانی خۆی نووسیوەو تیایدا ئاماژە بۆ سەربەخۆیی مەحموود پاشا، لە سلێمانیدا کراوە. ئەگەرچی لە درۆ و راستیی بابەتەکانیان ئاگادارنیم، بەڵام بەنیازی ئاگاداریی جەنابتان، نموونەکانیانتان بۆ دەنێرم.

لەوە زیاتریش زەحمەتتان نادەم[21].

(٢١) هەروەها جگە لەم بەڵگەنامانە، ئەم چەند بەڵگەنامەیەش هەر سەبارەت بەم رووداوە، دەنگوباسی لاوەکییان تێدایە:

- نامەی محەمەد خانی کارگێڕی ئێران لە ئەستەمبۆڵ، بۆ میرزا ئەبولحەسەن خانی وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران=

بەڵام ئەوەی لەناوەڕۆکی بەڵگەنامەکانی ئەم شەڕ و هێرشەی نێوان عەبدوڵڵا پاشا و والی ئەردەڵاندا جێی سەرنجە، ئەو جیاوازییە زەق و ئاشکرایەیە، کە لە دووتوێی نامەکەی عەبدوڵڵا پاشای بابان و هەڵسەنگاندنەکەی باڵوێزی ئینگلستان (کرنل شیل)و هەر دوو نموونەی شیعرەکەی (سالم)و (شێخ ڕەزای تاڵەبانی)و دواتریش گێڕانەوەکانی مێژوونووسانی ئەردەڵاندا هەیە... چونکە وەک لە خوێندنەوەی ئەم بەڵگەنامانەدا بەراورد و ئەنجامگیریی دەکرێت، هەست بەدوو جۆر گێڕانەوەی جیاواز لەسەر چۆنێتی شەڕەکە دەکرێ:

١- گێڕانەوەکەی عەبدوڵڵا پاشا دەڵێ لە دەشتی (قزڵجە)ی ناوخاکی عوسمانیدا، واتە: لەناو قەڵەمڕەوی میرنشینی باباندا، پەلاماری هۆردوگاکەی والی ئەردەڵان (ڕەزا قولیخان)ی داوە و بۆ ئەوەش پشتیوانیی لەم قسەیەی بکات، لە نامەکەیدا لابەلا و زۆرکەم، باسی جۆری تێشکان و زیانە گیانییەکانی لەشکری والی دەکات، بەڵکو بەدرێژیی باسی ئەو زیانە زۆرە دەکات، کە (والی ئەردەڵان) بە (سلێمانی)و (شارەزوور)ی گەیاندووە: «ئازار و زیانێک کە ئەمجارە ڕەزا قولیخان والی سنە، بە سلێمانی و مەڵبەندی شارەزووری گەیاندووە، باس ناکرێت و بەبیردا نایەت، ڕووداوێکی دڵتەزێن و ناخۆشە، ئاماری زیانەکان لە رادە بەدەرە..».

٢- گێڕانەوەکانی مێژوونووسانی ئەردەڵان و هەڵسەنگاندنەکەی باڵوێزی ئینگلستان و هەردوو نموونە شیعرەکەی (سالم)و (شێخ ڕەزای تاڵەبانی)یش، هەر جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کەشەڕەکە لە (مەریوان)دا قەوماوە... تەنانەت لە شیعرەکەی سالمدا، جگەلەوەی کە ناوی (مەریوان) ئاوا دەبات: «رم وەشێنی مەعرەکەی **دەشتی مەریوان** هاتەوە»؛ لەپاڵیشیدا بۆ دڵنیایی زیاتری ئەوەی شەڕەکە لە مەریوان بووە، دەڵێ: «ڕەنگە ئەمجا بێتە **گاڕان** سەر حەددی موڵکی سنە»، کە وەک زانیمان (گاڕان)یش دەکەوێتە (١٥)کم خۆرهەڵاتی شاری مەریوانەوە.

دیسان شێخ ڕەزا کاتێ دەڵێ: «کە عەبدوڵڵا پاشا، لەشکری والی ، سنەی کرد»، هەر مەبەست لە لەشکرەکەی خودی (والی)ی ئەردەڵانە، کە بارەگاکەی لە مەریوان بووە؛ نەک

= بابەت: سلێمانی و تەدارەکی خۆسازکردنی عوسمانییەکان
مێژوو: ٧ی جمادی الآخر ١٢٥٨کۆچی، ١٨٤٢ز
سەرچاوە: اسناد و مکاتبات تاریخی ایران (قاجاریە)، بەرگی دووەم، ل ١٨٩-١٩٣، بەڵگەی ژمارە(٩١)
- نامەی میرزا ئاقاسی بۆ صارم ئەفەندی، باڵوێزی عوسمانی
بابەت: گازندە لە میری بابان، کە دەستدرێژیی بۆ سەرخاکی ئێران کردووە.
مێژوو: ١٢٥٨کۆچی، ١٨٤٢ز
سەرچاوە: اسناد و مکاتبات تاریخی ایران (قاجاریە) بەرگی دووەم، ل١٩٧-١٩٨، بەڵگەی ژمارە (٩٥)

ئەو دوو هێزەی لەگەڵ مەحموود پاشا و ئەمانوڵڵا بەگی وەکیلدا، کە هاتوونەتە ناو سلێمانییەوە. بۆیە دەکرێ لەم جیاوازییە، ئەم چەند ئەنجامگیرییە بکەین:

١- لە چەندین شەڕو هێرشی لەم جۆرەی دەیان ساڵی پێشووتری نێوان میرانی باباندا، کە میرانی بابان لێخراون و بۆگرتنەوە دەستی میرایەتی، بەلەشکری خۆیان، یان بەپشتیوانیی لەشکری عوسمانی و ئێرانەوە، هاتوونەتەوە (قەڵاچوالان)و یان دواتر (سلێمانی)یان گرتۆتەوە... کەچی لەم جارەدا، کە مەحموود پاشا لەکارخراوە و بۆگێڕانەوەی، لەشکری ئەردەڵان کۆکراوەتەوەو سازدراوە و زۆربەی ناوچە گرنگەکانی سلێمانیشیان گرتۆتەوە و کاربەدەستی خۆیانیان لێ داناون و تەنیا هەر (سلێمانی)ی مەڵبەندی میرنشینەکە ماوە، کە نەگیرابێ و بۆ ئەویش خۆیان بۆ هەڵمەتی گرتنەوەی ئامادەکردووە، کە لەو کاتەدا لاوێکی کەم ئەزموونی وەک (عەبدوڵڵا پاشا)ی برا بچووکی ئەحمەد پاشای تێدایە؛ ئەگەر نامە نهێنی و ژێر بەژێرەکەی میرزا هیدایەتوڵڵای سەرۆک وەزیرانی میرنشینی ئەردەڵان نەبێت؛ چۆن عەبدوڵڵا پاشا پڕکێشیی ئەوە دەکات، دژە هێرشێکی ئاوا غافڵگیرانە بکاتە سەر هۆردووەکەی (والی سنە)؟!

٢- عەبدوڵڵا پاشا بۆ هەڵنانی خۆی لای کاربەدەستانی عوسمانی، دەبێ شوێنە گومێی نامەکەی میرزا هیدایەتوڵڵا بکات. چونکە خۆ ناکرێت نرخی سەرکەوتنەکەی خۆی بەوە کەم بکاتەوە، کە بڵێ: بەپشتیوانیی و ڕێنوێنی و ئاماژەی میرزا هیدایەتوڵڵا، ئەم سەرکەوتنەم بەدەستهێناوە.

٣- بێگومان دوای تەواو بوونی شەڕ و هێرشەکە، سەرانی دەرباری قاجاری، لە ڕێگەی پیاوان و سیخوڕانی خۆیانەوە (بەتایبەتیش لە ڕێگەی ژنانی بنەماڵەی فرمانڕەوای ئەردەڵانەوە، کە خزمایەتی و سەروکاریان لەگەڵ دەرباردا هەبوو)، حەقیقەتی کارەکەیان بۆ دەرکەوتووە و زانیویشیانە عەبدوڵڵا پاشا چۆن ئەم پڕکێشییەی کردووە. بەڵام وەک ئەوەی ئیتر لای ئەوانیشەوە، کاتی ئەوە هاتبێ میرنشینی ئەردەڵان لەناوببرێت، بۆیە خیانەتەکەی هیدایەتوڵڵایان زۆربەلاوە گرنگ نەبووە و هیچ جۆرە پاکانەیەکیشیان لە ڕەزا قولیخان وەرنەگرتووە و لێی خۆش نەبوون.

٤- هەروەک دەرباری قاجار، دواتر حەقیقەتی هێرشەکەی عەبدوڵڵا پاشایان بۆ دەرکەوتووە؛ دەبێ سەرانی دەرباری عوسمانیش بەهەمان شێوە ئاگادار بووبێتنەوە. بەڵام وەک دیارە لای ئەوانیشەوە، لەناوبردنی میرنشینی بابان کاتی هاتووە... بۆیە لەم سەودایەی قاجاری و عوسمانیدا، کە باڵوێزانی ئینگلستان و ڕووسیا، کەوتبوونە نێوانیانەوە، هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی، پێیان خۆش بووە، ئەم شەڕو

پشێویی و ئاژاوانە، بکەنە بەهانە و هەردوو میرنشینە کوردییەکەی پێ لەناوبەرن...

بەم بۆنەیەوە، لەم ئەنجامگیرییەدا، گریمانی ئەوە دەکرێت کە هەر لە بنەڕەتەوە ئەم لەشکرکێشیی و شەڕەی نێوان میرنشینی ئەردەڵان و بابان، نەخشەیەکی پێشتر ئامادەکراوی نێوان دەرباری قاجاری و عوسمانی بووبێ و میرزا هیدایەتوڵڵای سەرۆک وەزیرانی ئەردەڵان و عەبدوڵڵا پاشای بابانیش، هەر تەنیا دوو ئەکتەر و ئامێری سازکردنی ئەم شانۆنامەیە بووبن!. چونکە وەک پێشتر ئەوەمان زانی، کە ئەحمەد پاشای برای عەبدوڵڵا پاشای بابان، لەم کاتەدا بۆ بەغداد بانگکراوە و لەوێ دەستبەسەر دانراوە و ئەوەندەشی نەخایاندووە (هەر دوای ئەم شەڕە) بۆ سلێمانی هێنراوەتەوە و هەر بەهۆی عەبدوڵڵا پاشای برایشیەوە، میرنشینی بابان بۆ یەکجاریی لەناو براوە... کە بەهەموو ئەم کارانەش، هەر زەمینە خۆشکردن بوو، بۆ ڕێککەوتننامەی دووەمی ئەرزەڕۆم (١٨٤٧ز).